www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Anadolu Alevîlerinin Toplumsal ve Dinî Yaşamlarında Kadının Yeri

The Place of Women in the Social and Religious Life in Anatolian Alevi Tradition

Recep Yüner*

Abstract: Unlike traditional Sunni understanding, in the Alevi-Bektashi tradition, Ancient Turkish beliefs are known to be influential in as much as Islamic values. Ancient beliefs of Ancient Turkish societies, such as Tengrism, nature and ancestor cults, shaped the belief structure of the Anatolian Alevi after accepting Islam, and the Anatolian Alevi formed their religious philosophies by synthesizing both the beliefs of Islam and the beliefs of the old Turkish societies. Based on this synthesis, the main purpose of this study is to reveal the place of women in Anatolian Alevi within the framework of the similarities between Anatolian Alevi and Ancient Turkish societies. In this study, the subject of women in Alevism is covered under the sub-headings of “Social Life” and “Women in Religious Rituals and Ceremonies”. The study is based on literature review. The place and value of women in the old Turkish and Alevi society were tried to be revealed through both field research and with the use of classical sources. According to the information obtained, in the Alevi society, It is determined that women and men are equal, that women are regarded as respected and valued due to their being human, and men and women are equally in family, that monogamy is preferred, that divorce and adultery are not welcomed, that there is no discrimination between boys and girls, and that religious ceremonies are held together with men and women. It is noteworthy that all these beliefs in Anatolian Alevism related to women are similar to those in Ancient Turkish beliefs. It is important to increase both literature and field research in order to reveal more clearly how Anatolian Alevi's perception of women is affected by old Turkish beliefs.

Structured Abstract: Religions and beliefs affect the point of view about every human issue, and determine social relations based on their philosophies and teachings (Subaşı, 2019). In this context, Alevi, too, determined their social and religious lives on the basis of Alevi philosophy. However, they should not be regarded as a homogeneous structure in terms of ethnic beliefs and cultural values. There are different Alevi groups such as Arab Alevi, Anatolian Alevi, and Kurdish Alevi. Each group shaped the Alevi teachings being influenced by the beliefs in the culture they are in. In this context, the Turkoman Alevi in Anatolia formed the Alevi-Bektashi tradition from the synthesis of the old Turkish beliefs and Islamic beliefs. Beliefs that are the remnants of Ancient Turkish beliefs such as Tengrism, nature and ancestor cults, and religions such as Shamanism, Buddhism, Zoroastrianism, and Manichaeism have shaped the belief structure of Anatolian Alevi after accepting Islam. (Üzüm, 1997: 15). This synthesis is likely to show itself in women's affairs as well as in other aspects of social and religious life. From this point of view, this study aims to reveal the place of women in Anatolian alevi within the framework of the similarities between Anatolian Alevi and Ancient Turkish societies. In this study, it has been tried to make use of classical and current

* Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

Dr. Ministry of National Education

ORCID 0000-0003-2880-9680

recep.yuner@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Yüner, R. (2020). Anadolu Alevîlerinin toplumsal ve dinî yaşamlarında kadının yeri, *Turkish Studies-Religion*, 15(3), 461-477. <https://dx.doi.org/10.47091/TurkishStudies.44476>

Received/Geliş: 23 June/Haziran 2020

Accepted/Kabul: 22 September/Eylül 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2020

CC BY-NC 4.0

sources about Ancient Turkish history and Alevism. In this study, the subject of women in Alevism is covered under the sub-headings of “Social Life” and “Women in Religious Rituals and Ceremonies”. This study was conducted in accordance with the qualitative research method based on the literature review.

According to the information obtained from the sources, women were valued in Anatolian Alevi-Bektashi communities, and not pushed out of social life. They were accepted as equal with men in terms of rights and law and were accepted as one of the most precious variables that make up the society. In social life, there was no discrimination between male and female children, and women were given equal opportunities and rights in education as well as social life.

In marriage affairs, the opinion of women was considered as important as the opinion of men. Marriages that took place by meeting and getting the permission of the parents were more preferred. In Alevi society, monogamy was essential, and they did not warm to polygamy even in compulsory situations. The man who divorced his wife without any reason was considered as fond and remained so until he corrected his condition. The man with a valid reason can divorce only with the consent of the grandfather.

It has been determined that violence against women, which is considered as an important human problem in the world, is not accepted among Anatolian Alevis in any way. The basic moral rule that the Anatolian Alevis must comply with is “to control your tongue, your hands, and your loins”. It is to be considered a fond person who takes care of someone else's honour and makes adultery.

Women are also actively involved in the religious rituals of the Anatolian Alevis. Women have a position that they participate in religious ceremonies like “cem” with men, who take responsibility and are regarded as saints in a human context.

Briefly, in the Alevi-Bektashi tradition, it is noteworthy that women are valued, respected, and have equal rights with men, and that both men and women are considered saints. Similarities of all of these beliefs that related to women, with Ancient Turkish beliefs are noteworthy. Thus, in historical sources, women in Ancient Turkish culture were depicted as clean-faced, smart, knowledgeable, skilful, source of pride for their men, brave, beautiful, have a say in national affairs (Donuk, 1982: 167; Togan, 1982: 17-19, 24, 64). They also sing, ride a horse, shoot arrows, hunt, play ball, do wrestling, go skiing and smell good, participate in wars with their men, marry with only one man, and claim his honour and chastity (Eberhard, 1996: 87; İbn Fadlân, 1975: 91, 108; İnan, 1948: 136; Kafesoğlu, 1998: 229, 241, 287, 401; Kurat, 1937: 186, 195; Roux, 2015: 138). Ebülğazi Bahadır Han (d.1663) tells in his Şecere-i Terakime that seven girls made all Oguz people dependent and rule them for many years (Ebülğazi Bahadır Han, 1996: 272). In the Bilge Kagan inscription, the presence of the Turkish nation is connected to the Hatun along with Kağan, and the equality of women and men is revealed (Ergin, 2003: 15; Orkun, 1897: 34-35). In Gokturks, only if the orders are started with the words “Hakan and Hatun order that...”, it is considered as valid. Hatuns ascends the throne with a ceremony, and when their husbands or sons are absent, they serve as assignee with the name of “Terken”, and Hatun also appears with Hakan in the acceptance of foreign ambassadors, and in feasts, kinkshes, kurultais, worships and rituals (Gökalp, 1976:158-159). In addition, in Uighurs, it is seen that women served as a chief judge as well (Esin, 1985: 7; Ögel, 2001: 176, 444).

Again, in Ancient Turkish, it is believed that each family had a temple established in the name of God, and women had a role that ensures the continuity of the family relations. There is a belief that an intense and permanent family structure has a vital role in preventing the political turmoil, and calamity that the nation is likely to encounter (Bardakçı, 1950: 42).

In marriages, the custody of the house and the children belongs to both the husband and wife, therefore, the man of the house is given the title of “house husband” and the women of the house were named “house wife”. The woman is completely free and accepted to be sacred under the influence of Shamanism (Gökalp, 1976: 154-155, 157-161). The woman is dominant in the house. In particular, the provision of everything needed at home during the times of war was counted as the duty of the mother (Arsal, 1947: 333-338). In Oghuz tribes, mothers' due was seen as God's due, and respect was given to women in the family (Ögel, 2001: 247; Onay, 2012: 352; Sumer, 1972: 403-405). In Orkhon Inscriptions, it is stated that it is essential to make monogamous marriage in the Turks of Orkhon (Akkutay, 1991: 57), that heroes have a pure monogamous marriage in the epics of the Tatars, and that the Oghuz and Uighurs also adopted monogamous marriage (Rasonyi, 1993: 57).

Cem rites are similar to Shaman rites in terms of their content. In both, sema (whirling), raks (dance) and music are the basic elements. According to the Gregorian calendar, in VI. and VII. centuries, it is known that Huns and Gokturks played games similar to “sema or semah”, and made raks (Eröz, 1990: 318). In this context, it would not be wrong to say that the perception of women in Anatolian Alevism was affected by Central Asia differently from the existing understanding of women in Turks shaped within the framework of Traditional Sunni understanding. In the Arabian Alevism, where the clear influence of the Arab culture is observed, women are excluded from social and religious life due to the influence of the Arab tradition, while women are exalted in the Anatolian Alevism by the effect of their position in the historical Turkish tradition (Özcan, 2007, 2341). It is important to increase both literature and field research in order to reveal more clearly how Anatolian Alevi's perception of women is affected by old Turkish beliefs.

Keywords: Alevism, Anatolian Alevism, Old Turkish beliefs, Women, Religious and Social Life

Öz: Alevî-Bektaşî geleneğinde geleneksel Sünnî anlayıştan farklı olarak İslami değerler kadar eski Türk inançlarının da etkili olduğu bilinmektedir. Eski Türk toplumlarının Gök Tanrı, tabiat ve atalar kültleri gibi eski Türk inanışları İslâmiyet’i kabullerinden sonra da Anadolu (Türkmen) Alevilerinin inanç yapısını şekillendirmiş, Anadolu Alevîleri hem İslâmiyet’i hem de eski Türk toplumlarının inanışlarını sentezleyerek dini felsefelerini oluşturmuşlardır. Bu sentezden hareketle ortaya konan bu çalışmanın temel amacı Anadolu Alevilerinin kadına bakışını eski Türk toplumlarındaki kadın anlayışı ile Anadolu Alevilerinin kadına bakışı konusundaki benzerlikler çerçevesinde ortaya koymaktır. Çalışmada Alevilikte kadın konusu; Alevîlerin toplumsal hayatı ile dinî âyin ve merasimlerinde kadın alt başlıklarında işlenmiştir. Çalışma literatür taramasına dayalıdır. Eski Türk ve Alevî toplumunda kadının yeri, konumu ve değeri gerek alan araştırmaları gerekse klasik kaynaklar yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Elde edilen bilgilere göre Alevî toplumunda kadın ve erkeğin eşit olduğu, kadınların insan olmalarından hareketle saygın ve değerli kabul edildiği, ailede kadın ve erkeğin eşit konumda bulunduğu, evlilikte nadir durumlar dışında tek eşliliğin tercih edildiği, boşanmanın ve zinanın hoş karşılanmadığı, namus ve sadakat konusunda kız ve erkek çocuklar arasında ayırım yapılmadığı ve dinî törenlerin kadınlı-erkekli birlikte icra edildiği tespit edilmiştir. Kadınlı ilişkili Anadolu Aleviliğindeki tüm bu inanışların eski Türk inançlarındaki uygulamalarla benzerliği dikkat çekicidir. Anadolu Alevîlerinde kadın algısının eski Türk inanışlarından nasıl etkilendiğinin daha net ortaya konulabilmesi için gerek literatür gerekse alan araştırmalarının artması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik, Anadolu Aleviliği, Eski Türk İnanışları, Kadın, Dini ve Toplumsal Yaşam

Giriş

Dinler ve inançlar insanla ilişkili her meseleye bakış açısını etkilemekte, kendi öğretileri ve felsefelerine dayalı olarak toplumsal ilişkileri belirlemektedir (Subaşı, 2019). Diğer din ve inançlarda olduğu gibi Alevîlikte de sosyal ve dini yaşam Alevî felsefesi temelinde şekillenmiştir. Ancak Alevîleri etnik inanç ve kültürel değerler bakımından homojen bir yapı olarak görmemek gerekir. Her ne kadar tarihsel süreçte Alevî isimlendirmesi genellikle “bir çatı isimlendirme” olarak kullanılmış; Bektaşî, Kızılbaş, Tahtacı, Hubyarlı, Nusayrî, Caferî vb. farklı gruplar Alevî olarak adlandırılmışsa da (Güngör, 2012: 1940; Güngör, 2015: 76), her grup yaşadıkları coğrafya, devlet şekli, önceki kabulleri ve yerleşik kültürün etkisiyle farklı formlar altında kendi Alevî öğretilerini şekillendirmişlerdir (Güngör, 2014: 84). Bu bağlamda örneğin Nusayrîler Arap kültürünün ve özellikle aşırı Şîî felsefesinin etkisiyle Ali’yi ilah kabul etmek, tenâsüh inancını (ruh göçü) benimsemek, inançlarında batını tevil metodunu uygulamak ve İslâm’ın temel esaslarını zaman zaman zâhirî anlamın dışında yorumlamakla diğer Alevî gruplardan farklılaşmışlardır. Nusayrîler arasında bile Alevîlik öğretisi açısından bu farklılaşma açıkça göze çarpmaktadır. Günümüzde Nusayrîler farklı gruplar altında varlıklarını halen devam ettirmektedir (Güngör, 2015: 76). Benzer şekilde Anadolu’da bulunan Türkmen Alevîleri de Alevî-Bektaşî geleneğini eski Türk inancı ve İslâmiyet’in sentezinden meydana getirerek kendilerine has Alevî felsefesi oluşturmuşlardır. Gök Tanrı, tabiat ve atalar kültleri gibi eski Türk inançları ile Şamanizm, Budizm, Zerdüştilik ve Maniheizm gibi dinlerin bakiyesi olan inançlar İslâmiyet’i kabullerinden sonra da Anadolu

Alevîlerinin (Türkmen) inanç yapısını şekillendirmiştir (Güngör, 2007: 47; Üzümlü, 1997: 15). Bu sentezden hareketle ortaya konan bu çalışma Anadolu Alevîlerinin kadına bakışını eski Türk toplumlarındaki kadın anlayışı ile Anadolu Alevîlerinin kadına bakışı konusundaki benzerlikler çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda Alevîlikte kadın konusu; toplumsal hayat ile dinî âyin ve merasimlerde Alevî kadını alt başlıklarında incelenmiştir. Çalışma literatür taramasına dayalı nitel araştırma yöntemine uygun yapılmış olup konuyla ilgili tarihî ve güncel kaynakların analizine dayanmaktadır. Çalışmada öncelikle birincil kaynaklara ulaşmak hedeflenmiş, Alevî literatüründe önemli kabul edilen eserlerin kullanımına özen gösterilmiştir. Literatür incelendiğinde doğrudan veya dolaylı olarak Alevîlikte kadın konusunu inceleyen çalışmaların bulunduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu çalışmalar sayıca azdır (Bkz. Dönmez, 2011; Güngör, 2014; Özcan, 2007; Seyman, 2004; Şahin, 2011; Ünlüsoy, 2009). Alevîlik üzerine yapılmış çok sayıda çalışma olmasına karşın günümüzün en önemli meselelerinden birisi olan kadın olgusu ile ilgili çalışmaların az olması dikkat çekicidir. Bu çalışma Alevîlikte kadın konusunu eski Türk kültürü ve inancında kadın anlayışı temelinde inceleyerek alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

1. Toplumsal hayatta Alevî Kadını

Alevî toplumunda kadın, sosyal hayatın her alanında kendine yer bulmuştur. Bu mevcudiyet; kadının insan olarak erkekle eşitliğinden, ailedeki erkekle müsavi nüfuzundan ve evlilik öncesi ile sonrası süreçlerindeki konumundan net biçimde anlaşılmaktadır.

1.1. Toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında Alevî Kadını

Alevî-Bektaşîlerin insana bakışı, kadına olan bakışlarını da ortaya koymaktadır. Tanrının insanda tecelli ettiği inancı, Alevîlikte her insana aynı sevgi ve saygının gösterilmesi gerekliliğini ön plana çıkarmıştır (Temren, 1999: 318-319; Vorhoff, 1999: 255-256). Alevî-Bektaşî toplumunda cinse dayalı bir ayrım söz konusu değildir. Erkek ne kadar insansa, kadında o kadar insandır. Kadın ve erkek sadece biyolojik yapıları gereği farklıdır. Kadın erkeğin, erkekte kadının eşidir; birbirini tamamlar, birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Önemli olan er kişiliktir, er kişiye “eren” denir yani Hakk bilgisine ermiş kişidir. Bu anlamda erkek de kadın da erdir. Alevî-Bektaşîler birbirlerine kadın-erkek ayrımı yapmadan “erenler” diye seslenmektedir (Korkmaz, 2013: 233-234).

Bektaşîlik tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Türkmen şeyhi Hacı Bektâşî Velî’ye (ö. 1271) ait olması muhtemel bir dörtlükte kadın ve erkeğin konumu şöyle ifade edilmiştir: “Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde/Hakk’ın yarattığı her şey yerli yerinde/Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok/Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde (gönülde)” (Özmen, 1998: 51). Bu dörtlükte Allah nazarında kadının ve erkeğin eşit olduğu, insan olarak birbirlerine üstünlüklerinin olmadığı ve erkeğe göre kadını noksan görenlerin, gönüllerinde eksiklik bulunduğu felsefesine atıf yapılmaktadır.

Son devir Bektaşî şairi, Edib Harâbî (ö. 1916), Divânı’nda geleneksel ataerkil aile yapısı içerisinde ve sosyal yaşamda kadının ikinci plana itilmesini, hor görülmesini ve erkek tarafından olumsuz algılanışını eleştirmekte, “Hz. Ümmü Gülsüm, Hz. Zeynep, Hz. Fatıma, Hz. Zehra” gibi İslâm’ın ve Ehl-i Beyt’in önder kadınlarını misal vererek yanlış algıları düzeltmeye çalışmaktadır. O, “Erenlere kadınlara nakıs dememelerini, aslanın dişisinin de aslan olduğunu, onların da Allah tarafından halk edildiğini” söyleyerek kadınların da erkekler gibi hür ve eşit olması gerektiğini savunmaktadır (Edib Harâbî, 2012: 86, 133, 320-321). Alevîlerde kadının ikinci plana atılmamasında özellikle Hz. Fatıma figürü önemlidir. Hz. Fatıma ahlaki erdemleriyle Alevîlere örnek olmuştur (Güngör, 2017: 82). Yine Vilâyetname’de “Kadıncık Ana”nın erenler meclisindeki erkeklerden daha üstün bir statüye sahip olduğu, Bektaşî tarikatının önemli figürlerinden Abdal Musa’nın Kadıncık Ana’nın müridi olduğu yönündeki bilgiler, Kadıncık Ana’nın doğaüstü bir şekilde hamile kalmasına yönelik anlatılar ile Ca’fer es-Sâdık’ın (ö. 765) kölesi Hüsnîye’nin Sünnî ulemayla yaptığı dinî tartışmadan zaferle çıktığı inancı Alevîlikte kadın ve erkeğin eşit olduğu

inancını güçlendirmiştir (Okan, 2016). Bu bağlamda eve gelen erkek ve kadın misafir aynı ortamda ağırlanmış; konuk ağırlama, sofrı çıkarma, mihman ağırlama kadınlarca yürütülen işlerin başında gelmiştir. Yine kadın evine gelen bir yabancı erkek misafirden saklanmamış ve misafirini ağırlayabilmiştir (Temren, 1999: 320; Vorhoff, 1999: 256).

Eski Türklerde de kadın, temiz yüzlü, akıllı, bilgili, iş bilen, erkek için gurur kaynağı, memleket işlerinde söz sahibi olan (Donuk, 1982: 167; Togan, 1982: 17-19, 24, 64) temizliğe dikkat eden, erkekleriyle beraber savaşa katılan, tek erkekle evlilik yapan, güzel, cesaretli, namus ve iffetine sahip çıkan, şarkı söyleyen, ata binen, ok atan, avlanabilen, ayak topu oynayan, güreş, avcılık ile kayak sporu yapan ve hoş kokular süren insan olarak tasvir edilmektedir (Eberhard, 1996: 87; İbn Fadlân, 1975: 91, 108; İnan, 1948: 136; Kafesoğlu, 1998: 229, 241, 287, 401; Kurat, 1937: 186, 195; Roux, 2015: 138). Ebûlgazi Bahadır Han (ö. 1663)

Şecere-i Terâkime’de yedi kızın bütün Oğuz halkını kendisine bağımlı hale getirip uzun seneler beylik yaptıkları anlatılmıştır (Ebûlgazi Bahadır Han, 1996: 272). Bilge Kağan kitabesinde yer alan “Türk kavmi yok olmasın diye, millet olsun diye babam Elteriş hakani, annem Elbilge hatunu Tanrı tepesinde tutup yukarı götürmüştür” ifadesi Türk kültüründe kadının siyasî ve toplumsal değerinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Türk milletinin varlığı Kağan ile Hatuna da bağlanarak kadın erkek eşitliği gözler önüne serilmiştir (Orkun, 1897: 34-35; Ergin, 2003: 15). Göktürkler’de emirnâmeler “Hakan ve Hatun emrediyor ki” ibaresiyle başlanırsa geçerli sayılmış, hatunlar tören ile tahta oturmuş, eşlerinin veya oğullarının olmadığı zamanlarda “Terken” sıfatı ile nâiblik yapmış, yabancı elçilerin kabulünde, şölenlerde, kınkışlarda, kurultaylarda, ibadetlerde ve âyinlerde Hatun da mutlaka Hakanla beraber bulunmuştur (Gökalp, 1976: 158-159). Bunun yanında Uygurlarda kadınların mahkeme başkanı olarak görev yaptıkları da görülmektedir (Esin, 1985: 7; Ögel, 2001: 176, 444).

Kadın, Türkler Müslüman olduktan sonra da Karahanlılar, Selçuklular, Harzemşahlılar ve diğer Türk devletleri döneminde de siyasî, hukukî ve içtimaî statüsünü korumuştur (Turan, 1969a: 127). İslâm toplumlarında kadının ailevî, siyasî, hukukî, içtimaî ve iktisadî alanlardaki statüsünü korumasında dinî kurallar, sosyal ve siyasî çevre, etnik yapı ve İslâm öncesinden gelen kültürel miras etkili olmuştur (Aydın, 2001: 86). Selçuklularda “Altun gibi temiz ruhlu kadın”, “vücudu inci gibi temiz kadın”, “ohşagu (oyuncak)” deyimlerinin kullanılması kadının sevicecek, ihtimam gösterilecek bir varlık olduğunu göstermektedir (Köymen, 2001: 304-305, 310-311, 315). Kadın, evde anne olmuş, mutfak işleriyle uğraşmış, ev işlerini idame ettirmiş, alışverişe çıkmış, günlük yaşamda erkekle beraber çalışmış, ata binmiş, kılıç kuşanmış, avcılık yapmış, tarlada çalışmış, üretime katkı sağlamış, pazarda süt ve yoğurt satarak ticarî faaliyetlerde bulunmuştur. Kadınların kaç-göç olayı olmadığı için serbest bir hayat sürmüşler, yüzlerini peçe ile örtmemişler, yerli ve yabancı erkeklerden kaçınmamışlar, eşleriyle birlikte misafirlerini ağırlayıp ikramda bulunmuşlardır (Cahen, 2012: 114; Can, 2008: 149; Doğramacı, 1985: 111; Göksel, 1993: 129; İbn Battûta, 2004: 324-325, 400, 472-473; Kuşcu, 2016: 173, 175; Sevim & Merçil, 1995: 512).

Diğer Alevî grupların kadına bakışı göz önüne alındığında Anadolu Alevîliğinin kadına verdiği değerin temelinde eski Türk toplumlarının inanış ve uygulamalarının etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Anadolu Alevîliğinde kadın-erkek eşitliği anlayışı eski Türk toplumlarındaki kadın-erkek eşitliğine benzerdir. Oysa Arap kültüründen beslenen Nusayrîler Ali’nin Tanrı olarak Nusayrîlerin itaatsizliğinin sonucunda şeytanları; şeytanlardan da kadınları yarattığına inanmaktadır. Bu bakımdan kadınlar, hor ve hakir muameleye müstehak yaratık olarak görülmektedir (Fığlalı, 2008: 372). Nusayrîler, kadınları evin sürü hayvanı olarak görmekte ve onlara köle gibi davranmaktadırlar. Kadının temel görevi Nusayrîlerin çoğalmasını sağlamak ve kocalarının isteklerine boyun eğmektir (Er, 2010: 154). Kadından beklenen iyi bir anne ve eş olmasıdır (Över, 2011: 18). Bunun yanında kadınların, zayıf ve günahkâr olduğundan günah işleme potansiyeli yüksek görülmekte (Can, 2011: 24), dinî törenlere katılması ve gizli dini bilgileri öğrenmek anlamındaki “bâtını” öğrenmeleri yasaklanmaktadır. Bâtın yalnızca erkekler için bir hak

olarak görülmekte, bu hakkın erkeklere Tanrı tarafından verildiğine inanılmaktadır. Kadınlar ise bu haktan mahrum bırakılmıştır (Güngör, 2015: 88). Buna sebep olarak kadınların sırrı ifşa edebilme ihtimalleri ile Nusayrî olmayan bir erkekle evlenmeleri durumunda sırrı koruyamama riskleri gösterilmektedir (Güneş, 2013: 197; Güngör, 2017: 83).

Alevîlikte kadın-erkek konusundaki eşitlikçi yaklaşım çocuklar için de geçerlidir. Alevî bir ailede kız çocuklarına erkek çocuklar kadar değer verilmektedir (Vorhoff, 1999: 257; Zelyut, 1992: 62). Eski Türklerde de benzer bir anlayış hâkimdir. Kutadgu Bilig (XI. yüzyılda yazılmış) 'de "Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: -Oğul-kız; hakikatte, gören gözün, nûrudur-" şeklinde yer alan ifade ile (Yusuf Has Hâcib, 1959: 94), kız çocuklarının evleneceği eşi kendisinin belirlemesi ilkesi onun aile içerisinde belirli bir hak ve hukuka sahip olduğunu açıkça göstermektedir (Tellioglu, 2016: 221-222).

1.2. Eğitim hakkı ve Alevî Kadını

Kadınların eğitimi meselesinde de Alevîler eski Türk toplumlarıyla benzer anlayışa sahip olup kız ve erkek çocuklarına bu konuda eşit şans vermektedir. Eski Türk toplumlarında kız çocuklarının en iyi şekilde yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi esastır. Kutadgu Bilig'de "Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma" cümlesi ile "Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur" ifadesi kız çocuklarının eğitime verilen önemi ortaya koymaktadır (Yusuf Has Hâcib, 1959: 326).

Eski Türk toplumlarındaki eşitlikçi anlayış Hacı Bektâşî Velî'nin şu sözlerinde hayat bulmaktadır: "Kadınları okutunuz. Kadınları okumayan milletler yükselemez" (Özmen, 1998: 60); "Bilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır; düşünce karanlığına ışık tutanlara ne mutlu, kadınlarınızı okutunuz; dinine dizlerinle değil, kalbinle bağlan; okunacak en büyük kitap insandı." (Gülçiçek, 2003: 268). Bu anlayış Alevî toplumunda erkek-kız ayrımı yapmadan herkesin eğitim almalarına olanak sağlamıştır. Ancak eğitim eşitliği bağlamına kentsel alanlarda yaşayan Alevîlerin daha bilinçli olduğu görülmektedir. Nitekim Aktaş (1999: 84) tarafından yapılan alan araştırmasında köylerde, kadınların eğitim düzeyinin kent merkezine yakın yerleşim yerlerine kıyasla daha düşük olduğu saptanmıştır.

1.3. Aile-evlilik ve Alevî Kadını

Alevîlikte kadına verilen değer aile kurumunda da kendini göstermektedir. Ailede kocanın, karısına; karının da kocasına iyi davranması, sevgi ve saygıyla yaklaşması, kıymet vermesi, eline-diline-beline sahip çıkması; kocanın karısını perişan etmemesi, zor durumda bırakmaması, hak ve hukukuna riayet etmesi gerektiği bir tarikat emri olarak kabul edilmektedir (Eröz, 1990: 290-291; Şahin, 2011: 283).

Alevîlerin eşlerine yönelik düşüncelerinin biçimlenmesinde Hz. Ali'nin "Kadın, çiçek tabiatlı, çiçek yaradılışıdır. Kadın bir kahraman değildir. Her hal ve surette onunla anlaşınız. Kendisiyle iyi, gereği gibi ve makbul görülecek, herkes tarafından beğenilecek bir tarzda yaşayınız. Ona öyle bir hayat arkadaş olun ki, o, yaşamının tadını tatsın" sözüyle Ca'fer es-Sâdık'ın bir ailede erkeklerin, kadınlarına ne kadar sevgi gösterirlerse, inançlarının kıymetinin o derece artacağı yönündeki tembihleri etkilidir (Zelyut, 1992: 62). Bu bağlamda İmam Cafer Buyruğu'nda, talibin kadınına saygılı olması gerektiği (Korkmaz, 2013: 85), Hacı Bektâşî Velî Makâlât'ında ise şeriatın basamaklarında beşinci ve altıncı sırasında nikâh kıyma ile hayz ve lohusalıkta cinsi münasebeti haram bilme inancı (Coşan, 1990: 14) hâkimdir.

Alevîlikte kadın bir zevk aracı olarak görülemez, kadınların hukuku nikâh marifetiyle korunmalıdır. Bir Alevî-Bektaşî, Alevî-Bektaşî kaldığı müddetçe karısını incitmez, gücendirmez, onu üzecek bir şey yapmaz, karı kocasında, koca da karısında insanın güzelliğini görür. Kadın aciz bir varlık olduğu için değil, narinliği ve güzelliğinin muhafazası için korunur (Korkmaz, 2013: 233). Alevî ailelerde kadına verilen değer alan araştırmalarıyla da ortaya konmuştur. Nitekim

yapılan bir alan çalışmasında kırsal bölgedeki Alevîlerin %83'ünün çekirdek aile yapısını tercih ettiği, kararların eşler arasında eşit şekilde alındığı saptanmıştır. Alevî-Bektaşî toplumunda rızalık almadan herhangi bir işin yapılamayacağı prensibi hâkimdir (Aktaş, 1999: 74, 96-97). Bir başka alan araştırmasında ise Alevîlerin %93,8'inin aile içi kararlarda kadınların düşüncelerine önem verdiği ortaya konmuştur. Ayrıca Alevîlerin %78,8'i kadınların hiçbir zaman dövülemeyeceğini, hiçbir erkeğin karısını dövme hakkının olmadığını yönünde görüş beyan etmiştir (Uçar, 2006: 149-150).

Alevîlikte ailede kadına verilen yüksek değerın ortaya çıkmasında Hz. Peygamberin uygulamaları, Hz. Ali ve o geleneği takip edenlerin görüşleri kadar eski Türk inanışlarının etkisi de kuvvetlidir. Zira eski Türklerde de her ailenin Tanrı adına kurulmuş bir mâbed olduğuna kadının aile ocağının sönmemesini sağlamak üzere görevlendirildiğine inanılmıştır. Sağlam ve sürekli bir aile yapısının, bir milletin karşılaşacağı siyasi kargaşalıkların, felaket ve musibetlerin önlenmesinde önemli olduğu inancı söz konusudur (Bardakçı, 1950: 42). Evliliklerde ev ve çocukların velayeti karı kocanın ikisine ait sayılmış, bu sebeple evin erkeğine “ev ağası”, evin hanımına da “ev kadını” sıfatları verilmiştir. Kadın, tamamıyla hür ve serbest olmuş ve Şamanizm'in etkisiyle de onun kutsal olduğu kabul edilmiştir (Gökalp, 1976: 154-155, 157-161). Ev içinde kadın hâkim durumdadır. Bilhassa savaş zamanlarında eve lazım olan her şeyin tedariki annenin görevi sayılmıştır (Arsal, 1947: 333-338). Oğuz boylarında ana hakkı Tanrı hakkı olarak görülmüş, aile içinde kadına saygı esas alınmıştır (Onay, 2012: 352; Ögel, 2001: 247; Sümer, 1972: 403-405). Tonyukuk yazıtlarında Göktürk hakanı Kapkan Kağan'ın ordusunun başında mühim bir sefere çıkmaya hazırlanırken karısının ölümü üzerine cenaze işleriyle meşgul olmak için sefere gitmediği, ordunun başına bir başka komutanını görevlendirdiği ifade edilmektedir (Orkun, 1987: 110).

Alevîler arasında evlilik birliği eski Türklerde olduğu gibi (Baykara, 2001: 154) kadın erkek eşitliği bağlamında karşılıklı rızayla kurulması gereken bir kurum olarak kabul edilmekte, eşler arasında verilen sözler kutsal bir sözleşme olarak görülmektedir (Korkmaz, 2013: 233). Evlilik, her iki cinsin birlikte yaşamak üzere akitleşmesi olarak tanımlandığı için *sözüne sadık kalma* ilkesi çok önemlidir. Bundan dolayı verilen söz hayat boyu tutulmalıdır (Temren, 1999: 318). Alevî toplumunda evliliğin gerçekleşmesi için erkek ve kızın bu süreçte aktif olması beklenmektedir (Vorhoff, 1999: 257; Zelyut, 1992: 62). Alevî aileler evlilik konusunda olumlu veya olumsuz bir öneri, tavsiye veya telkinde bulunmayı uygun görmemektedir. Çünkü evliliğin bir rıza kapısı, sevgi-gönül birliği olduğunu, bu nedenle sadece evlenecek çiftlerin karar vermesinin en doğru olduğuna inanılmaktadır. Evlenecek kimseler tarikat geleneğine ve töresine göre birbiriyle anlaşır, birbirlerini seçebilirler. Alevîler üzerine yapılan bir çalışmada “erkeklerin veya kızların evlenecekleri kişilerle arkadaşlık yapabilmelerine” ilişkin soruya katılımcıların yarısından fazlası olumlu cevap vermiştir (Uçar, 2006: 147-148). Yine yapılan başka bir çalışmada tanışarak ve büyüklerin rızasını alarak evlenenlerin oranı %42,1'dir (Sağır, 2000: 54). Düğün olduğunda da kadın-erkek birlikte eğlenmektedir (Bkz: Aksoy, 1993: 70-71; Aktaş, 1999: 88-92, 95; Bozkuş, 2006: 299; Engin, 1995: 40; Eyuboğlu, 1990: 349; Sağır, 2000: 56; Uçar, 2006: 149; Üçer, 2005: 380; Vorhoff, 1999: 257; Yaman, 2001: 327; Yıldız, 2004: 195; Yüner, 2015: 375-380).

Eski Türklerde de evlilikte belirli bir yaş şartı aranmamış, yakın kan bağı evlenmeye mani olarak görülmüş, evlilikte baba, anne ve evlenecek kişilerin rızası aranmış ve kız babasına belli bir miktar mal verilmesi esas alınmıştır (Arsal, 1947: 333-338). Kız çocukları evleneceği eşi kendisi seçebilmiş, baba evinden koca evine giderken miras payını da alabilmiştir (İbn Fadlân, 1975: 116; Tellioglu, 2016: 221-222). Kadınların baba evinden getirdiği çeyizi üzerinde kocanın hiçbir tasarrufu bulunmamıştır (Donuk, 1980/81: 165). Ailede kadın kocasına, koca da kadınına mutlak suretle sadakatle mükellef kılınmıştır (Arsal, 1947: 333-338).

Alevîler, Hz. Ali'de olduğu gibi tek eşle evliliğin esas olduğuna inanmaktadır (Bahadır, 2005: 130). Hacı Bektâşî Velî, bir erkeğin çok kadınla evliliğine sıcak bakmamış, erkeğin eşinin üzerine ikinci bir kadını nikâhlamasını tevhit inancını putlara tapma inancıyla karıştırmasına

benzetmiştir (Bardakçı, 2005: 58). O, bu görüşünü “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını da dilediği kimse için bağışlar” (4/Nisâ/48, 116) âyetini esas alarak Besmele Tefsiri’nde anlattığı şu hikâyeyle net biçimde ortaya koymuştur: “Bir gün oturmuş, ibadet için ibretle yıldızlara bakıyordum. Kulağıma ince bir ses geldi, dinledim. Bir kadın eşiyle tartışıyordu. Kadın; üzerime bir başkasını seçmesin diye dövdün yüz döndürmedim, ne bela eyledinse çektim. Eğer benim üzerime birini getirirsen ben ne yapayım? diye bağıyordu. Gönlümde kendimi aradım. Allah’ın birliğini sağlamlaştırmış buldum, gönlüm hoş oldu. O Rahmân ve Rahîm, kendisinin birliğine ve arılığına şehadet edenleri nasıl hoş tutacağını kendisi bilir ve O’nun peygamberi bilir” (Duran, 2007: 35). Bu bağlamda Alevîlerde tek kadınla yapılan evlilik esas olarak kabul edilmektedir (Aksoy, 1993: 70; Eyuboğlu, 1990: 331; Temren, 1999: 318; 127; Vorhoff, 1999: 257). Bir Alevî, karısı ölmedikçe ya da meydan kararıyla boş sayılmadıkça başka bir kadınla evlenememektedir (Fırlı, 1996: 374).

Kadının yüksek konumu nedeniyle Eski Türk ailesinde de genel eğilimin tek kadınla evlilik olduğu anlaşılmaktadır (Baykara, 2001: 154; Türköne, 1995: 183). Bunun en büyük göstergesi Eski Türk dilinde çok eşlilik halini ifade eden herhangi bir kelimenin mevcut olmamasıdır. Daha sonraları birkaç kadınla yapılan evliliklerin görülmeye başlandığı ancak çok eşli evliliğin çoğunlukla hükümdarlar tarafından yapıldığı, toplumun genelinde tek kadınla evliliğin benimsediği tarihi kaynaklarda zikredilmiştir (Gökalp, 1989: 71; 84; Rasonyi, 1993: 57; Taşağıl, 1985: 82; Türköne, 1995: 183). Örneğin Orhun Abidelerinde Türklerde tek kadınla evlenmenin esas olduğu (Akkutay, 1991: 57), Tatarların destanlarında kahramanların temiz bir tek evlilik yaptıkları, Oğuzların ve Uygurların da ekseriyetinde tek eşle evliliği benimsediği dile getirilmiştir (Rasonyi, 1993: 57). Eski Türklerde ikinci evlilik ilk kadının rızası ve (erkek) çocuğunun olmaması gibi bazı özel durumlarda yapılmıştır (Akkutay, 1991: 57; Eröz & Güler, 1998: 22; Güler, 1992: 72). Bunun yanında kadın sayısının fazla olduğu eski Türk toplumlarında yapılan çok eşli evlilikler, bir sosyal yardım olarak da algılanmıştır. Örneğin ölen kardeşinin dul karısıyla evlenmek ailedeki yardımlaşma ve sosyal güvenlik konularıyla ilgili görülmüştür (Baykara, 2001: 154).

Alevîlikte Alevî olmayanlarla ve kendi ocağı dışındaki ocak mensuplarıyla evlenmemek şeklinde iki boyutlu bir iç evlilik esas alınmaktadır. Alevî-Bektaşî zümreler kendilerinden olmayandan (Sünnî bir aileden) kız almamışlar, bunlara da kız vermemişlerdir. Buna karşın şehirleşme ve eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte bu katı tutum işlevini yitirmeye başlamış ve müsamahakâr bir tutum benimsenmeye başlamıştır (Eyuboğlu, 1990: 4000; Üçer, 2005: 377; Vorhoff, 1999: 258; Yıldız, 2004: 202; Yüner, 2015: 380). Buna benzer şekilde Eski Türklerde ana soyuyla baba soyu değer bakımından eşit kabul edilmiş, soyda asalet, baba ve ana tarafında aranmıştır. Endogami evlilik olarak da ifade edilen bu anlayış nedeniyle örneğin Harezmi’deki Türkmenlerdeki bir kız, babası ve anası Türkmen olmayan bir erkekle evlenememiştir (Gökalp, 1976: 142, 154-155, 157-161).

Alevîler arasında evlenmenin yasak olduğu bazı haller de söz konusudur. Örneğin; musâhiplik, kirvelik ve sütkardeşliği gibi bir nevi manevî akrabalık bağı olanlar arasında evlilik yasaktır (Aktaş, 1999: 90; Üçer, 2005: 379). Bunun yanında reşit olmayanlar, akıl hastaları, eşlik görevini yerine getiremeyecek durumda olanlar, tedavisi olmayan deri hastalığı bulunanlar, cinsiyet değiştirenler, Kur’ân’da evlilikleri yasaklananlar ve evliliğe rızası olmayanlar ile de evlilik yasaktır (Ünlüsoy, 2009: 66). Musâhip erkânı; kan bağı bulunmayan iki insan arasında, bir dede tarafından kutsanarak oluşturulan manevî kardeşliktir. Bu erkân bir farzdır, inancın temellerinden sayıldığı için kesin kuralları vardır. Bu kuralların en önemlilerinden biri de musâhip olan iki ailenin çocuklarının birbirleriyle, yedi kuşak boyunca evlenememeleridir (Melikoff, 2010: 285-286, 290; Üçer, 2005: 379). Musâhiplerden, bir kadın ve diğer taraftan bir erkek ölse bile, hayatta kalan kadınla erkek evlenemediği gibi bunların çocukları da kardeş sayıldığı için evlenememektedir (Eröz, 1990: 111; Kaplan, 2010: 210, 212; Kaya, 1989: 108; Yıldız, 2004: 238). Yine iki evli Alevî aile arasında yapılan musâhiplikte, ailede erkeklerin kadar kadınların da anlaşması önem arz

etmektedir. Erkeklerin veya kadınların anlaşılamaması halinde musâhiplik gerçekleşmemektedir (Bahadır, 2004: 21).

Aileler arasındaki musahiplik uygulaması Eski Türklerde yer alan musâhiplik anlayışına benzemektedir. Eski Türklerde savaş esnasında ve sonrasında aileyi korumaya yönelik sözlü akitler önemli olmuştur. Oğuzların, birbirlerinin arkasından “musahibim” diye ağlamaları, Oğuzlarda musâhipliğin olduğunu göstermektedir. Musâhiplik savaşa giden alperenlerin aralarında kurdukları “yol arkadaşlığı” şeklinde başlamış, savaş meydanında ölen arkadaşlarının çocuklarına ve aile bireylerine sahip çıkmaya dair söz vermeyi içermiştir (Bal, 1997: 52). Bu kapsamda savaş gibi zor günlerde genelde aileyi, özelde kadını ve çocukları korumayı önceleyen bir tutum sergilenmiştir. Bunun yanında Eski Türklerde, genellikle öz anneleri, kızları ve kız kardeşleri dışındaki kadınlarla evlenme serbestliği söz konusu olmuştur (İbn Fadlân, 1975: 115).

1.4. Boşanma ve Alevî Kadını

Boşanma konusunda da Alevîlerde kadına yönelik müsamahakâr bakışın etkisi görülmektedir. Alevîlikte erkeğin karısını boşaması zor şartlara bağlanmış, erkeğe canı isteyince kadını boşama yetkisi verilmiş, boşanmanın en büyük suç ve günah olduğu, düşkünlük sebebi sayılacağı inancı hâkim olmuştur (Eyuboğlu, 1990: 339; Yaman, 2001:328; Yıldız, 2004: 234). Bu ceza, kadını istendiği zaman alınan, istenmediği zaman atılan bir meta olmaktan korumayı amaçlamaktadır (Bahadır, 2004: 25; Öztürk, 1990:222). Alevî-Bektaşî geleneğinde kadına yönelik bu korumacı anlayış, kadının yasal bir güvenceye sahip olmadığı ve ekonomik açıdan erkeğe bağımlı olduğu dönemlerde kadın için hayati önem taşımıştır. Bu durum Alevî aile yapısını muhafaza etmeyi sağlamıştır. Alevî kadını çok eşlilik, boşanma ve aldatma gibi karşılaşılabilecek maddî ve manevî olumsuzluklar karşısında korumuştur (Bahadır, 2004: 25; Şahin, 2011: 281).

İmam Cafer Buyruğu’nda bir Pîrin karısından ayrılmasının büyük bir günah olduğu dile getirilmiştir (Korkmaz, 2013: 77). Ca’fer es-Sâdık, boşanmayı doğru bulmamış, boşanmanın gökteki melekler ile arş-ı ilâhîde bulunanları hoşnut etmeyeceğini dile getirerek, ailenin parçalanmaması için çok önemli bir ilke ortaya koymuştur (Zelyut, 1992: 62). Evli kadınlar; kocalarını zehirlemek, mallarını talan etmek, çalmak (Benekay, 1967: 114) ve fuhuş etmeleri belgelenmek suretiyle bırakılabilir. Burada yine dedenin onayı gereklidir. Dolayısıyla ispat edilmeden ve meydana onay alınmadan keyfi olarak boşamak yasaktır (Fığlalı, 1996: 374; Gölpinarlı, 1977: 791; Öztürk, 1990: 222).

Eski Türk toplumlarında da boşanma yok denecek kadar azdır. Bunun yanında Uygurlarda olduğu gibi boşanma hakkı erkekle beraber kadına da verilmiştir (Acar, 2019: 399). Kadın mutsuz olduğu bir evlilikte boşanma talebini dile getirebilir, kocasının şiddet uygulaması, cinsel iktidarsızlığı ve gayri meşru ilişkisi durumunda eşini boşayabilirdi. Boşanma gerçekleşmesi durumunda da kadın evinden getirdiği çeyizini ve kocasının kendisine verdiği “kalın”ı (mehir benzeri bir uygulama) alma hakkına sahip olmuştur (Arsal, 2014: 337; Türköne, 1995: 184).

1.5. Namus anlayışı ve Alevî Kadını

Alevî-Bektaşî toplumu kadını; ana, eş ve bacı gibi gerçek kimliğinin dışına çıkararak, “odalık, oynaş, gönül eğlencesi” olarak görülmesini asla hoş görmemiştir (Eyuboğlu, 1990: 338). İmam Cafer Buyruğu’nda bir Pîrin karısından başka bir kadına kuşak çözmesinin ve livâta yapmasının çok büyük bir günah olduğu zikredilmiştir. Tarikat ehli, kendi karısı dışındakilere bakamayacağı gibi onları *bacı* olarak görmekle mükellef (Korkmaz, 2013: 77, 184) sayılmıştır. Âyin-i cemden sonra dede topluluğa hitaben; “Belinizi saklayın, başkasının donuna girmeyin, zina etmeyin. Zina yapan adam yüz bin yıkansa temiz olmaz” (Eröz, 1990: 138) şeklinde telkin ve uyarılarda bulunmaktadır. Anadolu’daki Alevî topluluklarında halkın kayıtsız şartsız yerine getirmekle mükellef oldukları temel ahlâkî kural “Eline, Diline, Beline Sahip Olmak”-tır. Bu ilke ile elinize sahip olup, hırsızlık yapmayın; dilinize sahip olup gönül kırmayın, kötü söz söylemeyin, belinize sahip olup başkalarının namusuna kötü gözle bakmayın denilmektedir. Başkasının malına,

namusuna göz dikenin, zina yapanın, yüz kızartıcı suç işleyenin yani ahlâk dışı bir davranışta bulunanın cezası düşkünlüktür (Yaman, 2001: 245, 247-248, 295; Yıldız, 2004: 234). Alevîlerde düşkün kişinin yüzüne bakılmamakta, ocağına gidilmemekte, ocağın eşliğinden içeri sokulmamakta, misafir edilmemekte, dergâhtan kovulmakta, toplumdan dışlanmakta ve onun bastığı toprağın bereketsizlik getireceğine inanılmaktadır. Tarikat ehli, karısı dışındakilere kötü gözle baksa bile onun cezası doksan dokuz tarik olarak uygulanmaktadır (Korkmaz, 2013: 77, 90, 184). Alevîlerin bir kolu olarak kabul edilen Tahtacılar (bk. Asan, 2005; Vatandaş, 2004), geçmişte zina yapanı yakarak cezalandırmışlardır. Toroslar, İzmir ve Aydın köylerinde bulunan yaşlı Yörükler, eskiden zina yapan kadınların çam ağacına bağlanıp yakıldığından bahsetmektedir (Eröz, 1990: 290; Eröz & Güler, 1998: 30).

Eski Türlerde koca kadınına kadın da kocasına sadakatle mükellef olmuşlardır. Kaynaklarda Türk kadınlarının ahlaklı ve ismetli oluşundan bahsedilmiştir (Arsal, 1947: 337). Eski Türlerde zina, taciz ve evlilik dışı ilişki ahlaksızlık olarak görülmüş ve bunlara çeşitli cezalar verilmiştir. Oğuz Kağan destanında kadına saldırının cezasının istisnâ de olsa ölüm olduğu ifade edilmiştir (Togan, 1982: 136). İbn Fadlân (ö. 922'den sonra), Oğuzların zina diye bir şey bilmediklerini, zinayı suç olarak gördükleri, bu suçu işleyen olursa onu iki parçaya ayırarak öldürdüklerinden bahsetmektedir (İbn Fadlân, 1975: 31). Zina, ölüm cezasının yanında dayakla da cezalandırılmıştır. Oğuzlarda bir kişi bakire ile zina yaparsa ona üç yüz, evli biriyle zina yaparsa üç yüzer sopa ile cezalandırılmış, zina yapan kadın, zina yapan erkekle evlendirilmiş ve maddî bir tazminat cezası uygulanmıştır (Şeşen, 2001: 80).

2. Dinî âyin ve merasimlerde Alevî Kadını

Hacı Bektâşî Velî döneminde Anadolu'da Alevî kadınları toplumsal yaşam yanında dinî âyin ve törenlerde de etkin rol oynamışlardır. Selçuklular döneminde göçebe hayatını yaşayan kadınların çevresiyle iç içe olduğu kadınlı-erkekli toplantı yapıp, eğlencelerinde kımız içtikleri, kopuz çalıp, Oğuznâme ve Dede Korkut destanlarından bölümler okudukları bilinmektedir (Rençber, 2018: 25; Turan, 1969b: 325). Örneğin Anadolu Selçukluları zamanında kurulan Bacıyân-ı Rûm teşkilatı üyesi kadınlar sosyal, siyasi, kültürel, askerî ve ticarî faaliyetleri erkeklerle yan yana sürdürmüşler, erkeklerle beraber zikir, sohbet ve sema âyinlerine bulunmuşlardır (Bayram, 2008: 61-62, 69, 94). Bu gelenek günümüze kadar devam etmiş, kadınlar cem âyinlerinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Cem âyinleri içeriği bakımından Şaman âyinlerine benzemektedir. Her ikisinde de sema, raks ve müzik temel unsurlardır. Milâdî VI ve VII. yüzyılda Hunların ve Göktürklerin "sema veya semah" oyunlarına benzeyen oyunlar oynadığı ve raks yaptıkları bilinmektedir (Eröz, 1990: 318). Raks/oyunlar tek başına, sadece kadın veya erkek kümeleri arasında yahut iki küme arasında ya da kadın-erkek birer kişiyle de oynanmıştır (Baykara, 2001: 223-224). Rakkas, sağ ayağı ile bir top üzerinde muvâzene kurmuş, diğer ayakla (arkaya uzanan sol ayağı ile) fırtına gibi dönmüş, yana açılmış kollar ile sanki uçuşur gibi olmuştur. Rakkasın önünde de dizi üzerine çökmüş musikişinas, davul çalmıştır (Eröz, 1990:318; Esin, 1974: 12). Bir Çin şiirinde Göktürk kızlarının raksı şöyle betimlemektedir: "Döne-döne raks eden yabancı kızlar! Döne döne raks eden yabancı kızlar! Gönlünüz sanki bir saz, elleriniz sanki birer dümbelek, Sazlar ve dümbelekler çalınca, kollarınızı açdınız. Döne-döne, durmadan dönerek, kar fırtınası gibi, Tek ayaküstünde sola ve sağa, Hiç durmadan, bin kerre döndünüz, on bin kerre döndünüz". Bir başka şiirde ise: "Güzde daldan düşüp titreyen yaprak gibi. Kış rüzgârına tutulup döndüler. Sanki gök kuşağı gibi bir hafif kumaş idiler. Gökde fırtınalı bir rüzgâr gibi döndüler. Bu ne zaman başladı? Ne zaman bitecek." (Esin, 1974: 13-14) ifadeleriyle raksın betimlemesi yapılmaktadır. Çinlilerin bu betimlemeleri Ahîlerde, Mevlevîlerde, Alevî-Bektaşîlerde görülen semâlardan başka bir şey değildir (Eröz, 1990: 320). Semahın, sadece erkekler veya kadınlar tarafından uygulanan biçimleri var ise de ekseriyetle kadın-erkek beraber icra edilmektedir (Korkmaz, 1994: 311). Semahlar, 2, 4, 6, 8, 10, 12 veya 3, 5, 7, 12, 14, 17 gruplar halinde karşılıklı olarak kadın-erkek şeklinde dönmektedir (Erseven, 2005: 114).

Cem âyinlerinde kadınların erkeklerle birlikte yer almaları (Uçar, 2006: 150), Alevîlikte ahlâka aykırı görülmemiştir (Vorhoff, 1999: 256). İnsanı merkeze alan Alevî-Bektaşî geleneğinde Tanrı herkesin Tanrısıdır, ibadet herkes içindir, bu nedenle kadın ve erkek âyinlerini birlikte yapmaktadır. Âyin esnasında erkek ve kadın cinsiyet kuşatmasından sıyrılmış bir şekilde insan üst kimliğinde hareket etmektedir. Bektaşîler bunu “ibadet yeri olan meydana girerken erkeğin kişiliği kadının kişiliği meydana giremez” biçiminde ifade etmektedirler (Temren, 1999: 317).

Anadolu köylerinde yapılan cemlerde birbirini tanıyan kadın-erkek karışık otururken, kentlerde birbirini tanımayan insanlar yan yana oturmak yerine kadınlar sağa, erkekler de sol tarafa oturacak şekilde bir yerleşim biçimi gelenek halini almıştır. Ancak kadın ve erkekler arasında bir bölme bulunmamaktadır. Halka erkeklerden oluşturulur, halkanın ön tarafında erkekler, arkasında kadınlar yer almaktadır (Bahadır, 2004: 20-21; Üçer, 2005: 360; Vorhoff, 1999: 257; Yaman, 2012: 84).

Alevîler, cem âyinlerine boy ve şeriat abdesti alarak temiz ve yeni kıyafetlerle katılmaktadır (Üçer, 2005: 359; Yörükân, 2005: 91). Allah'ın huzurunda ona saygılarını ifade etmek için cemde kadınların başlarının kapalı olması istenmekte, cemevine gelirken dar ve kısa etek, dar pantolon, ince buluz, japone kol vb. dikkat çekici kıyafetlerle gelmemeleri şartı aranmaktadır (Tur, 2012: 546-547, 549; Yörükân, 2005: 91-92). Ceme katılan kadınların başlarında rengi beyaz olan “tül bent” veya “po” adı verilen başörtüsü bulunmaktadır (Turan, 2010: 159). Bunun dışında mahrama ve çeki olarak adlandırılan yemeniler de kullanılmaktadır (Korkmaz, 1994: 78, 206, 229). “Mahrama” kimi yörelerde kadınların başlarına örttükleri, işlemeli büyük peştemale, “çeki” ise kadınların başlarına ve alınlarına bağladıkları yemeniye denilmektedir. Çekinin renkleri ve bağlanış biçimlerinin bazı özel anlamları vardır. Yeşil renk, Alevîlerde ocakzâde kadını, Bektaşîlerde mürşit bacısı; kırmızı renk, evli olanı; yeşil ve kırmızı renk, evli ocakzâde veya mürşit bacısı; beyaz renk, bakire; beyaz ve yeşil renk, bakire ve ocak soyundan mürşit kızı olduğunu göstermektedir. Siyah renk ise matem rengidir. Yemeninin bağlanış biçimleri, toplam çocuk sayısını, çocuklarından kaçının erkek ve/veya kız olduğunu, yanında erkeğinin bulunup bulunmadığını göstermektedir (Korkmaz, 1994: 78-79).

Anadolu Alevîliğinden farklı olarak Hatay yöresi Alevîliğinde kadına, ibadette yer verilmediği için kadın ve erkeğin birlikte yaptıkları herhangi bir ibadet şekli de mevcut değildir. Alevî inanç önderlerinin eşleri dışında, diğer kadınların tek ibadetinin türbe ziyareti ve okunan bazı dualardan ibaret olduğu, kendilerine bir şey öğretilmediği defalarca dile getirilmiştir. Ayrıca türbe temizliği, bayramlardan önce ev temizliği, yemek yapımı, bayramlarda ikramda bulunmak ve kurban etinin hazırlanmasında kadın erkek beraber yapmaktadır (Dönmez, 2011: 273-276). Bu bölgede ibadet noktasında kadının geri planda tutulması, sosyalleşmeyi sağlayan önemli bir alandan uzaklaştırıldığını da göstermektedir.

Cem törenlerinde on iki hizmetin yürütücüsü olarak çoğunlukla erkekler görev almaktadır. Kadınlar ekseriyetle “aşçı, sofracı, sakacı, süpürgeci” olarak görev almaktadır (Bahadır, 2005: 215; Vorhoff, 1999: 258). Bunun yanında el suyunu getirip herkesin eline döken ibriklerin yanında havluyu bir kadın tutmakta, düvaz okumak ve semaha çıkmaktadır (Yıldız, 2004: 176). Bununla beraber kadınlara “zâkir, rehberlik, çerağcı, pervanelik” olarak görev verilmemektedir. Aynı şekilde dede vefat ettiğinde yerini bir erkek almaktadır (Bal, 1997: 265; Vorhoff, 1999: 258). Buna karşın bazı bölgelerde cemlerdeki görevlerin birçoğunun kadınlar tarafından da yürütüldüğü, cem esnasında erkeklerle birlikte posta oturmak ve cemin yürütülmesini sağlamak dâhil (rehberlik ve çerağcı) bütün görevleri yerine getirildiği ifade edilmektedir. Bu geleneğe göre on iki hizmette yapılan işlerin hiçbirisi diğerinden üstün olarak kabul edilmemektedir (Bahadır, 2004: 19-20, 24).

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Anadolu Alevîlerinde cem âyininin yapılış biçimi eski Türklerin dini ritüellerine benzemektedir. Anadolu Alevîlerindeki bu anlayıştan farklı olarak Nusayrîler, kadınların sır saklayamayacak kadar zayıf oldukları ve başka bir

dinden/mezhepten erkekle evlenme ihtimalleri dolayısıyla onlara mezhebin sırlarının açıklanamayacağı bir varlık olarak bakmaktadırlar (Fığlalı, 2008: 372; Uluçay, 2003:124-125). Bu nedenle Nusayrîlerde törenlere/cemlere sadece mezhebe giriş merasimleri yapılan ve böylece mezhebe kabul edilen reşit erkekler katılmaktadır. Kadınların hiçbir dinî sorumluluğu ve zorunluluğu bulunmamakta olup dinî bilgiler kesinlikle kadına aktarılmamaktadır (Türk, 2001: 138; Türk, 2005: 81, 143). Bunun yanı sıra bayramlarda ve adaklarda hizmet edecek olan kadının âdet olmaması, kocasından boşanmış olmaması, tek evlilik yapmış olması, yeni doğum yapmışsa kırk günü doldurmuş olması veya yeni doğum yapmış bir kadına dokunmamış olması ve sigara içmiyor olması gerekmektedir (Türk, 2001: 138; Türk, 2005: 81, 141). Nusayrîlerde, ibadette kadına yer verilmediği için kadın ve erkeğin birlikte yaptıkları herhangi bir ibadet şekli de mevcut değildir. Alevî inanç önderlerinin eşleri dışında, diğer kadınların tek ibadetinin türbe ziyareti ve okunan bazı dualardan ibaret olduğu, kendilerine bir şey öğretilmediği defalarca dile getirilmiştir (Dönmez, 2011: 273-276; Güneş, 2013: 209).

Sonuç

Bu araştırma Anadolu Alevîlerinin kadına bakışını eski Türk toplumlarındaki kadın anlayışı ile Anadolu Alevîlerinin kadına bakışı konusundaki benzerlikler çerçevesinde ortaya koymayı amaçlayan. literatür taramasına dayalı bir çalışmadır.

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Anadolu Alevî-Bektaşî topluluklarında kadına değer verilmiş, kadınlar siyasî ve toplumsal yaşamın dışına itilmemiş, toplumu oluşturan en önemli zenginliklerden biri olarak kabul edilmiştir. Alevî toplumunda kadın erkekten farklı görülmediği için dinî hayata kadın, cemlere katılmış, on iki hizmetin yürütülmesinde çeşitli görevler almış, semahı erkeklerle beraber dönmüş, musâhiplik ve düşkünlik kurumunda onu korumaya yönelik erkânlar yer almış, musâhipliğin gerçekleşmesi için rızasının alınması şart koşulmuştur. Toplumsal yaşamda kız ve erkek çocukları arasında ayırım yapılmamış, hem eğitim hem de sosyal hayatta eşit fırsat ve haklar tanınmıştır. Evlilik sürecinde erkeğin görüşü kadar kızın görüşü de önemli olmuştur. Tanışarak ve büyüklerinin rızasını alarak evlenme biçimi daha fazla tercih edilmiştir.

Alevî toplumunda tek evlilik esas görülmüş, zorunlu hallerde dahi çok eşle evliliğe sıcak bakılmamıştır. Keyfi yere herhangi bir nedene dayanmaksızın eşini boşayan ve çok eşli evlilik yapan erkek düşkün sayılmış ve durumunu düzeltene kadar öyle kalmıştır. Geçerli bir nedeni olan erkek ancak dedenin rızasıyla boşanma olayını gerçekleştirmiştir. Dünyada önemli bir insanlık sorunu olarak görülen kadına yönelik şiddet konusu, Alevî kesiminin büyük çoğunluğunda da kabul edilmediği görülmüştür.

Anadolu'daki Alevîlerin uymak zorunda oldukları temel ahlâkî kural eline, diline, beline sahip olmak olmaktır. Başkasının namusuna göz diken ve zina yapan düşkün sayılmaktadır.

Alevî-Bektaşî toplumunda kadın cem gibi dinsel törenlere kocasıyla beraber katılıp sorumluluk alan ve insan bağlamında can veya eren olarak görülen bir konumda yer almıştır. Kadına saygı inancın bir göstergesi olarak görülmektedir.

Kadınla ilişkili Anadolu Alevîliğindeki tüm bu inanışların eski Türk inançlarındaki uygulamalarla benzerliği dikkat çekicidir. Eski Türk toplumlarında da kadınlar sosyal yaşamda aktif şekilde yer almış, ailenin kurulmasından siyasi kararların alınmasına kadar çok geniş yelpazede söz hakkına sahip olabilmıştır. Yine şaman âyinlerinde kadınların aktif rol aldığı bilinmektedir. Bu çerçevede geleneksel Sünnî anlayış çerçevesinde şekillenen Türklerdeki kadın anlayışından farklı olarak Anadolu Alevîliğindeki kadın algılamasının Orta Asya'dan fazlasıyla etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tarihî Türk geleneği içindeki konumunun etkisiyle Anadolu Alevîliğinde kadın yüceltilmektedir (Arslanoğlu, 2001; Özcan, 2007, 2341; Türköne, 1995: 238). Anadolu Alevîlerinde kadın algısının eski Türk inanışlarından nasıl etkilendiğinin daha net ortaya konulabilmesi için gerek literatür gerekse alan araştırmalarının artması önemlidir.

Kaynakça

- Acar, H. (2019). Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın. *İnsan ve İnsan*, 6(21), 395-411.
- Akkutay, Ü. (1991). İslâmiyet'ten önce Türk ailesi. *Türk Aile Ansiklopedisi*. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, I, 55-58.
- Aksoy, M. (1993). Türk kültüründe Alevilik. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 24, 65-73.
- Aktaş, A. (1999). Kırsal kesimdeki dönüşüm sürecinde Alevi aile yapısında meydana gelen değişimler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 12, 65-114.
- Arsal, S. M. (1947). *Türk tarihi ve hukuk*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Arslanoğlu, İ. (2001). Alevilikte temel inanç unsurları ve pratikler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 20.
- Asan, V. (2005). Tahtacı kimliği ve Tahtacı inanç merkezleri. *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I* bildiri kitabı içinde (ss. 203-215). Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Aydın, M.A. (2001). İslâm'da kadın. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 24. cilt içinde, (ss. 86-94).
- Bahadır, İ. (2004). Alevi-Bektaşî inancına göre kadın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 32, 13-28.
- Bahadır, İ. (2005). *Alevi ve Sünni tekkelerinde kadın dervişler*. Su Yayınları.
- Bal, H. (1997). *Alevi-Bektaşî köylerinde toplumsal kurumlar: Burdur ve Isparta'nın iki Alevi köyünde yapılmış köy araştırması*. Ant Yayınları.
- Bardakçı, C. (1950). *Alevilik-Ahilik Bektaşilik*. Yeni Matbaa.
- Bardakçı, M. N. (2005). Bir tasavvuf mektebi olarak Bektaşilik. *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I* bildiri kitabı içinde (ss. 51-60). Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Barthold, V. V. (2006). *Orta-Asya Türk tarihi hakkında dersler*. (Çev.) Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayram, M. (2008). *Fatma bacı ve bacıyân-ı Rûm*. Nüve Kültür Merkezi Yayınları.
- Baykara, T. (2001). *Türk kültür tarihine bakışlar*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Benekay, Y. (1967). *Yaşayan Alevilik Kızılbaşlar arasında*. Varlık yayınları.
- Bozkuş, M. (2006). *Sivas Aleviliği*. Fakülte Kitabevi.
- Bulut, H. İ. (2011). Tarih, inanç, kültür ve dinî ritüelleriyle Nusayrilik. *Ortadoğu Yıllığı*, 7, 579-614.
- Can, S. (2008). *Selçuklular döneminde kadın*. Ufuk Ötesi Yayınları.
- Can, Ş. (2011). *Nusayrilik: Sır ve direniş*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cahen, C. (2012). *Osmanlılardan önce Anadolu*. (Çev.) Erol Üyepazarcı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Coşan, M. E. (1990). *Makalât-ı Hacı Bektaş-ı Velî*. (Sad.) Hüseyin Özbay. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dönmez, M. (2011). Hatay yöresi Aleviliğinde kadın. *Sosyoloji Konferansları*, 43, 265-278.

- Doğramacı, E. (1985). Cumhuriyet döneminde Türk kadını. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 1(1), 111-123.
- Donuk, A. (1982). Çeşitli topluluklarda ve eski Türkler'de âile. *Tarih Dergisi*, 33, 147 – 168.
- Duran, H. (Haz.). (2007). *Besmele tefsiri (Şerh-i Besmele)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eberhard, D. W. (1996). *Çin'in şimal komşuları*. (Çev.) Nimet Uluğtuğ. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebülğazi Bahadır Han. (1996). *Şecere-i terâkime*. (Haz.) Zuhâl Kargı Ölmez. Simurg Kitapçılık.
- Edib Harâbî. (2012). *Edib Harâbî divânı*. (Ed.) Coşkun Kökel. (1. Baskı). I. Alevilik Araştırmaları Dergisi Yayınları.
- Engin, İ. (1995). Akçaeniş Tahtacılarında ölü gömme geleneği. I. *Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu* bildiri kitabı içinde (ss. 37-43). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Er, A. (2010). Fransızca yazılı kaynaklarda Nusayriler. *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 54, 149-158.
- Ergin, M. (2003). *Orhun âbideleri*. Hisar Kültür Gönüllüleri
- Eröz, M. (1990). *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eröz, M. & Güler, A. (1998). *Türk ailesi*. Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Erseven, İ. C. (2005). *Aleviler'de semah*. (4. Baskı). Ürün Yayınları.
- Esin, E. (1974). Semâ. *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 3(36), 12-14.
- Esin, E. (1985). *Türk kültür tarihi İç Asya'daki erken safhalar*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Eyuboğlu, İ.Z. (1990). *Bütün yönleriyle Bektâşilik*. Der Yayınları.
- Eyuboğlu, İ.Z. (1991). *Alevi-Bektaşî edebiyatı*. Der Yayınları.
- Fırlı, E. R. (1996). *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*. (4. Baskı). Selçuk Yayınları.
- Fırlı, E. R. (2008). *Günümüz İslâm mezhepleri*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Güler, A. (1992). İlk yazılı Türkçe metinlerde aile ve unsurları.(Ed.) Ezel Erverdi. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I. cilt içinde* (ss. 69-81).Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Gülçiçek, A. D. (2003). Hacı Bektaş Veli'nin yaşam felsefesi, inanç ve öğretisi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 27, 267-279.
- Güneş, M. (2013). Arap Aleviliğinde kadının yeri: Hatay örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 66, 189-212.
- Güngör, Ö. (2007). *Günümüz Alevî-Bektâşî kimliğine dair sosyolojik bir araştırma (Beyazır/Karışar yöresi örneği)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, Ö. (2012). “Yolda Caferî” olmanın sosyolojik anlamı: Alevîlik Caferilik ilişkisi. *Turkish Studies*, 7(4), 1939-1959.
- Güngör, Ö. (2014). Aleviliğin Caferilikle ilişkisinin sosyolojik içerik analizi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 71, 83-109. <http://dx.doi.org/10.2973/hbvd.71.124>

- Güngör, Ö. (2015). Değişim ile takiye arası Nusayrîler/Arap Alevîler. *İnsan ve Toplum*, 5(9), 75-102. <https://dx.doi.org/10.12658/human.society.5.9.M0117>
- Güngör, Ö. (2017). Üst kavramsallaştırma olarak Alevilik: Akide ve ibadetler açısından Alevilik-Nusayrîlik ilişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 45-69. <http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.298264>
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün esasları*. (Haz.) Mehmet Kaplan. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1989). *Türk ahlakı*. (Haz.) Yalçın Toker. Toker Yayınları.
- Göksel, B. (1993). *Çağlar boyunca Türk kadını ve Atatürk*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1977). Kızıl-Baş. *MEB İslâm Ansiklopedisi 6. içinde* (ss. 789-795). Milli Eğitim Basımevi.
- İbn Battûta. (2004). *İbn Battûta seyahatnâmesi. I.* (Çev.) A. Said Aykut. Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Fadlân. (1975). *İbn Fadlân seyahatnâmesi tercümesi*. (Haz.) Ramazan Şeşen. Bedir yayınevi.
- İnan, A. (1948). Göçebe Türk boylarında evlâtlık müesseseleriyle ilgili gelenekler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI(3), 127-137.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Kaplan, D. (2010). *Yazılı kaynaklarına göre Alevîlik*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya, H. (1989). *Musâhiblik*. Engin Yayıncılık.
- Korkmaz, E. (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik terimleri sözlüğü*. Ant Yayınları.
- Korkmaz, E. (2006). *Vilâyetname (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*. Can Yayınları.
- Korkmaz, E. (2013). *Yorumlu İmam Cafer buyruğu*. Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu imparatorluğu tarihi*. (4. Baskı). III. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuşcu, A. D. (2016). Selçuklu devlet yönetiminde kadının yeri ve Altuncan Hatun örneği. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, 173-191.
- Kurat, A. N. (1937). *Peçenek tarihi*. Devlet Basımevi.
- Melikoff, İ. (2010). *Hacı Bektaş efsaneden gerçeğe*. (Çev.) Turan Alptekin. Cumhuriyet Kitapları.
- Okan, N. (2016). *Canların cinsiyeti. Alevilik ve kadın*. İletişim Yayınları.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Onay, İ. (2012). Eski Türk toplumunda aile düzeni ve bunun dini, siyasi hayata yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(6), 347-357. https://doi.org/10.9761/jasss_332
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Över, G. (2011). *Nusayrîlerde kadın*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, H. (2007). Anadolu Alevi kültüründe kadına bakışın temelleri. *ICANAS 38 bildiri kitabı içinde* (ss. 2331-2342). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Yayınları.
- Özmen, İ. (1998). *Alevi-Bektaşî şiirleri antolojisi. I.* Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (1990). *Tarih boyunca Bektaşilik*. Yeni Boyut Yayınları.

- Rasyonu, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Rençber, F. (2018). *Tarihsel ve kültürel boyutlarıyla Alevilikte cem ve cemevleri*. Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Roux, J. P. (2015). *Türklerin tarihi-Pasifik'ten Akdenize 2000 yıl*. Kabalcı Yayınevi.
- Sağır, M. (2000). Kırsal kesimde ve kentte Alevilik. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125, 37-66.
- Sağlam, H. Ş. (2007). *Alevi-Bektaşî kültüründe kadın*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi* (Siyaset, Teşkilât ve Kültür). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyman, Y. (2004). Alevi öğretisinde ve toplumsal yaşamda kadın. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 32, 1-13.
- Subaşı, H. (2019). *Aleviliğin kadına bakışıyla, günümüz Alevilerinin kadına bakışı aynı değil*. Erişim tarihi: 10.04.2020. Erişim adresi: <https://www.alevihaberagi.com/396-aleviligin-kadina-bakisiyla-gunumuz-alevilerinin-kadina-bakisi-ayni-degil.html>
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri-boy teşkilâtı-destanları*. (2. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Şahin, M. K. (2011). Alevî geleneğinde toplum ve aile kavramı. *KADER Kelam Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 263-284.
- Şeşen, R. (2001). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2016). İslam öncesi Türk toplumunda kadının konumu üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 209-224. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1458>
- Temren, B. (1999). Bektaşî ve Alevi kültüründe kadın. *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu* bildiri kitabı içinde (ss. 317-322). Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi.
- Tur, S. D. (2012). *Erkânname*. Can Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili)*. Enderun Yayınları.
- Turan, O. (1969a). *Türk cihân hakîmiyeti mefkûresi tarihi. I*. Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1969b). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, F. A. (2010). Şaman ritüellerinden Alevi semahlarına esrarlı yolculuk. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 56, 153-162.
- Türk, H. (2001). Nusayrilik: İnanç sistemleri ve kültürel özellikleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, VII(28), 127-144.
- Türk, H. (2005). *Anadolu'nun gizli inancı Nusayrilik: inanç sistemleri ve kültürel özellikleri*. Kaknüs Yayınları.
- Türküne, M. (1995). *Eski Türk toplumunun cinsiyet kültürü*. Ark Yayınevi.
- Uçar, R. (2006). *Sosyolojik açıdan Alevilik-Bektâşîlik*. Aziz Andaç Yayınları.
- Uluçay, Ö. (2003). *Nusayrilik- inanç esasları tenasuh reenkarnasyon*. Karahan Yayınları.

- Ünlüsoy, K. (2009). Alevî-Bektaşî geleneğinde kadına bakış denemesi. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, II/2, 55-90.
- Üçer, C. (2005). *Tokat yöresinde geleneksel Alevîlik*. Ankara Okulu Yayınları.
- Üzüm, İ. (1997). *Günümüz Aleviliği*. İsam Yayınları.
- Vatandaş, C. (2004). Bir inanç ve kültür havzası olarak Toroslar (Silifke-Mut Tahtacıları). *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi* bildiri kitabı içinde (ss. 1229-1255). Tüksev Yayınları.
- Vorhoff, K. (1999). Söylemde ve hayatta Alevî kadınına kısa bir bakış. *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Alevîler, Bektaşîler, Nusayrîler Sempozyumu* bildiri kitabı içinde (ss. 251-263). Ensar Neşriyat.
- Yaman, M. (2001). *Alevîlik, inanç-edeb-erkân*. Garipdede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği.
- Yaman, M. (2012). *Alevilik’te cem*. Cem Yayınları.
- Yıldız, H. (2004). *Anadolu Aleviliği*. Araştırma Yayınları.
- Yörükân, Y. Z. (2005). *Müslümanlıktan evvel Türk dinleri Şamanizm*. (Haz.) Turhan Yörükân. Ötüken Yayınları.
- Yusuf Has Hâcib. (1959). *Kutadgu Bilig II*. (Çev.) Reşit Rahmeti Arat. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yüner, R. (2015). *İnanç tarihi açısından Yozgat*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zelyut, R. (1992). *Öz kaynaklarına göre Alevilik*. Yön Yayıncılık.